

Список використаної літератури

1. Стрижак О.О. Дихотомія формальних та неформальних інститутів. *Економіка і суспільство*. 2016. № 5. С. 19–25.
2. Талер Р. От Homo economicus к Homo sapiens. *Логос*. 2014. №1. С. 141–154.
3. Чалдини Р.Б. Психология влияния. Санкт-Петербург: Питер, 2014. 361 с.
4. Rejovich S. Law, tradition, and the transition in Eastern Europe. *The Independent Review*. 1997. № 2. P. 243–254.

СПІВВІДНОШЕННЯ ВЛАДИ І ЛЮДИНИ У КОНЦЕПЦІЯХ Ж. ДЕЛЬОЗА ТА Ф. ГВАТТАРІ

Маркіян Михайлишин

Проблема відносин влади і людини завжди була важливим пунктом порядку денного у соціально-політичному дискурсі на всіх етапах становлення людських спільностей. Причому перші дослідники з цього питання будували свої тези на різкому протиставленні сторін. Зокрема, в структурних теоріях, традицію яких заклав Т. Гоббс, влада розуміється як щось, що імпліцитно міститься у владному суб'єкті: її він використовує для реалізації своїх інтересів. При цьому сам феномен влади майже не розкривається – його трактують як «право», «засіб» чи «можливість». До того ж довго зберігалася вкрай негативна конотація довкола цього поняття – об'єкт постійно репресований, відбувається пряма конфронтація інтересів його і суб'єкта. В принципі, на період виникнення цих теорій вони були більш, ніж релевантними: інститути держави і права видавалися чіткими і прямими у своїй діяльності, а засоби контролю за громадянами залишалися на доволі примітивному рівні – проявлялися як прямі силові чи економічні санкції з боку урядового апарату (або з боку власника виробництва, якщо говорити про економічні відносини). Однак «все тече і все змінюється», розвиток технологій за останні кілька десятиріч зачепив не тільки науку чи створення благ: разом з цим почали прогресувати всі сфери людської життєдіяльності, особливо – політикум і суспільні відносини. Поруч із зародженням та розширенням інформаційного суспільства, покращенням фізичної мобільності людей і капіталів, становленням глобальних інтегруючих процесів (всесвітній поділ праці і спеціалізація, поширення ліберально-демократичних ідей, розпад комуністичного блоку, масовий рух за права), падає авторитет старої національної держави. Відповідно, вона стрімко втрачає можливість напряму втручатися в життя своїх громадян чи змушувати їх до певних моделей поведінки. Звісно, держава досі зберігає свої позиції в регулюванні суспільного життя і навряд чи швидко розпрощається з цим привілеєм, однак дедалі зменшується кількість «механічних громадян» – індивідів-гвинтиків системи, які пожертвують всім заради неї. Це пов'язано з таким логічним ланцюжком: ускладнення технологій вимагає освіченіших операторів, що стимулює ріст освіти, без якого виробництво не зможе запуститися; освічені люди прагнуть спершу індивідуального достатку, а із його досягненням (яке стається доволі швидко за сьогодишньої ефективності продуктивних сил) їхні бажання переходять до розряду духовних, передусім – до особистої, нічим не стримуваної свободи. Цей тип громадянина – індивідуаліста-прагматика – не терпить тиску і директив «згори», адже вважає їх протилежними власним інтересам, відтак боротиметься з ними через демократичні інститути. Сукупність таких індивідів утворять громадянське суспільство і обмежуватимуть пряму владу держави, підпорядковуючи її собі. Важливий фактор цього – вза-

еморозуміння між народами, породжене частими соціальними контактами: з політичного дискурсу поступово зникає такий конструкт як «зовнішній ворог», від якого треба було захистити країну. А це, у свою чергу, вибиває з рук управлінців дуже важливий інтегруючий засіб – страх перед ворогом. Суспільство стає вкрай атомізованим і подібні конструкти важче піддаються управлінню [1, ст. 72-74].

Отже, щоб зберегти «статус кво», «левіафанам» потрібен був новий апарат поширення свого впливу і вони віднайшли його в самому інформаційному суспільстві (виходить якась чиста діалектика: те, що в ідеалі має заперечувати владу, стало її новітньою основою). Відтепер уряди держав більше не намагаються здійснювати свою владу через примус – це занадто неефективно та ще й наштовхується на постійний опір. Важливу роль відіграють «спрямовуючі сили»: замість того, щоб контролювати людину, вони надають їй обмежений простір функціонування, ліюзію вибору (людина вважає, що може висловлюватися і діяти вільно, однак певні громадські і культурні інституції створюють для неї визначений вектор розвитку, межі якого вона не перетне).

Впроваджується це через оточення самого громадянина, яке за допомогою корекції поведінки формує у нього певний тип мислення [1, ст. 76; 2].

Таким чином, відношення інтегруючих та дезінтегруючих сил, а також форм їх вияву, проблема фрагментації і ускладнення соціального цілого й складають науковий дискурс представників філософського напрямку постмодернізму. Загалом цей напрям виникає як реакція на суспільні перетворення і переосмислення цінностей «модерну» та їх доповнення, поширюється майже в усіх сферах суспільно-політичного життя людей – від культури до економіки [1, с. 69–71]. Одними з найяскравіших його представників були Ж. Дерріда, М. Фуко, Ф. Гваттарі, Р. Інглхарт та Ж. Дельоз. Саме на останньому ми б хотіли акцентувати свою увагу.

Жіль Дельоз – французький філософ двадцятого століття, письменник, викладач університету, пост-структураліст, радикальний анти-гегельянець. До основних праць належать: «Марсель Пруст та знаки» (1965), «Бергонізм» (1966), «Розрізнення та повторення» (1968), «Логіка смислу» (1969), «Капіталізм та шизофренія» (у співавт. з Ф. Гваттарі; т. 1 – «Анти-Едіп», 1972; т. 2 – «Тисяча плато», 1980), «Фуко» (1986), «Що таке філософія?» (1991, у співавт. з Ф. Гваттарі), «Критика та клініка» (1993). На біографії автора сильно зосереджуватися не будемо: ці відомості широко доступні та й крім того, доволі типові. Життя Ж. Дельоза можна описати так: «Народився, отримав освіту, викладав і писав, помер, здійснивши самогубство». Єдине, що варто вказати, це декілька важливих фактів: найбільший вплив на філософа мав творчий доробок Жана-Поля Сартра; був добрим приятелем Мішеля Фуко (можна помітити деяке взаємопроникнення ідей цих двох філософів); написав багато праць у співавторстві із французьким мислителем Ф. Гваттарі; спирався на творчість «антисистемних» філософів, серед яких Лукрецій, Юм, Спіноза, Ніцше і Бергсон, зокрема тому, що вважав необхідним для знаходження істини існування критики [4]; як ідеологію сповідував ліворадикальний постструктуралізм [3, ст. 3].

Попри те, що він, в принципі, успадкував дискурс, закладений Спінозою і Ніцше, власна філософія Ж. Дельоза доволі складна і багатогранна, навіть порівняно із іншими представниками постмодернізму. Він напругу не розглядає феномена «політичної влади», однак в концептах його специфічної філософії він був зачеплений [5; 6]. Основні поняття, які детермінують його творчий спадок, це «номадизм», «бажання», «детериторизація» і «ризом». Власне, саме ці категорії лежать в основі його теорії «розсіяної влади». Ми вважаємо, що її, а також й інші його концепції, можна розглянути за такою схемою: сутність владних відносин у сучасному суспільстві (їхнє суттєве ускладнення порівняно із

старим насильницьким домінуванням), істинна першооснова влади (взаємодія «бажання» і зовнішнього середовища), а також – напрям розвитку суспільної матерії (ідея контр-влади). Перше, про що слід згадати – це розуміння механізмів влади в сьгоднішніх суспільствах, як «простір контролю». Ця концепція не є здобутком тільки Дельоза – він розвиває її в дискурсі із своїм близьким другом Мішелем Фуко. Сутність її складна у своїй простоті. Обоє авторів, розглядаючи владу в історичній перспективі, вивели типову для постструктуралістів тезу про занепад класичних інститутів контролю і регулювання. У зв'язку із поширенням ідей індивідуальної свободи цінності людського життя, загальної рівності, деканонізації правління, а також зростанням загального рівня освіти держава вже немає ресурсів поглинати громадян і перетворювати їх в органічні частини себе (останню крапку цьому, на нашу думку, поставили тоталітарні режими, чії методи викрили деструктивні сторони холізму). Здавалося б все – перемога свободи над владою. Однак, капіталістичні держави придумали, як їм подолати такий статус кво: замість здійснення прямого тиску на індивіда, вони м'яко спрямовують його; замість примусу – виховання. Тепер суспільство має вигляд «корпорації», як пише про це сам філософ [7]. Причому на відміну від Фуко, який конструював свої «простори ув'язнення» за принципом «кілька різних площин контролю із нормативним підґрунтям, що поступово змінюють одна одну, переходячи від простіших до більш складних», то конструкт Дельоза – циркулюючий абсолют, заснований на потоках зашифрованої інформації. Від самого свого народження людина включена в систему із економічних, соціальних чи культурних шифрів, які постійно змінюються і невидимо корегують бажання людей, через формування певних умов життя людини. Працює механізм «модельовання поведінки» Скінера або, якщо просто кажучи: індивід загнаний в лабіринт, стіни якого постійно рухаються; він губиться тут, паралізований страхом; владна одиниця (уряд зокрема) дає йому приблизну карту і кілька правил, як краще діяти в тій чи іншій ситуації; проте, чим далі проходить індивід, тим більше ускладняється лабіринт і тим більше йому потрібно сторонньої допомоги, з чим йому допомагає владна одиниця, яка скеровує його в правильне русло, часто – правильне лише для неї. Таким чином, влада підкорює людину, роблячи її залежною від зовнішніх умов, а саме: від динаміки зовнішнього середовища (структура різноманітних відносин, в які включена людина і відповідно – нав'язана їй роль в них) та порціювання потоку інформаційних ресурсів. Де-факто, людей просто дресують, орієнтуючись на диспропорцію її потреб і можливостей (потреб максимум, можливостей мінімум, хороший «Старший Брат» допоможе реалізувати мій інтерес). Відповідно, вони потрапляють в підпорядкування, не розуміючи цього. А влада своєю чергою легко спрямовує їх і їхню роботу в потрібне для себе русло [7]. Автор наголошує, подібну систему не можна контролювати чи побороти, її неможливо змінити – гнучкість, адаптивність і постійне знаходження у тіні ставлять великий жирний хрест на будь-якому бажанні реформування владні відносини.

Іншим вагомим пунктом в дельозовому розумінні влади є визначення власне першоджерела останньої. Наслідуючи свого «вчителя» Ніцше, французький філософ говорить, що підґрунтям будь-якої влади є «воля до влади» або, як він власне це формулює, «жага влади». Щоправда, тут слід зробити дві поправки: по-перше, сама концепція продовжує ніцшеанську, але не копіює її – автор скоріше надихнувся останньою в процесі творіння; по-друге, доволі легко в цьому місці простежується не стільки філософське чи політичне, скільки психологічне, очевидно спричинено тим, що Гваттарі, психолог і за сумісництвом співавтор Дельоза, вплинув своїми ідеями на колегу по перу. Саме бажання, на думку філософа, має майже необмежений креативний потенціал. Воно змушує людину діяти, а зарозом – і все суспільство. Аналіз цієї внутрішньої сили Жіль Дельоз розкриває через критику

популярного тоді (та і зараз теж) психоаналізу за допомогою методів політ-економіки. Він трактує «бажання» як прояв людського «хочу», на відміну від того ж Фрейда, що розумів перше як вияв нестачі в чомусь. Важливі також і причини зародження бажання – француз широко трактує їх, розглядаючи їх через призму багатомірності «соціальних інвестицій» і охоплюючи все поле людських взаємозв'язків (а не тільки сексуальність і сімейну драму Едипа). Тобто, хоч бажання формуються і в середині людини, закладається воно зовнішніми факторами (це звісно є у психоаналізі, однак нема у Ніцше). Іншим важливим елементом бажання є «машини виробництва» («машини бажання»). Саме завдяки цим механізмам люди і можуть реалізовувати свої потреби і поривання, вони намагаються певним чином зреагувати на світ, вплинути на нього і, врешті-решт, перекроїти його для самих себе. Отут бажання і вступає у непримиримий конфлікт із вже вище описаними нами механізмами влади, або як автор тут себе поправляє – «пристроями влади». Хоч і м'яко, вони пригнічують людські «бажання», що стає з часом геть нестерпним. Однак одразу виникає дилема: влада хоч і нестерпна, але її сьогоднішня витончена структура і специфіка слабо помітної реалізації не дозволяють вловити і анігілювати її слизьку суть [5]. Але як побороти абсолют? Відповідь філософ дає просту – ніяк, проте від неї можна ухилитися. За таким логічним ланцюгом він вводить в дискурс чи не найголовніший свій винахід (водночас найважливіший для розуміння його філософії) – поняття «номадних сингулярностей».

Під впливом певних соціальних, економічних і духовних умов, що формують сучасну людину, потроху тріскаються всі анахронічні соціальні інститути. Це пов'язано з тим, що людські бажання/людська воля більше не потребують окремих механізмів, які, залишаючись, лише здійснюють тиранічний вплив на індивіда. Серед таких і поняття влади (більше того – як вважає Дельоз, саме ця категорія найкраще відображає вище згаданий принцип). Для подолання його суспільство «детериторизується», тобто розпоршується на численні маргінальні угруповання, які автор, проводячи очевидні історичні паралелі, нарікає «кочівниками» або «номадами». Ці роздроблені хаотичні конструкти протиставлені Державі з її ієрархією, центральним апаратом, фаталізмом і органіцизмом та, відповідно, руйнують її, як було продемонстровано протягом усього періоду історії (завоювання германцями Риму наприклад). Перевага їх в тому, що кочівники знаходяться в постійному русі і зміні ракурсів. Перемищуючись у вільному, нічим не обмеженому просторі (простір номаду без будь-яких кордонів, якому своєю чергою протиставляється простір держави, чітко окреслений стінами і дорогами), кочівник сам зливається з ним, стаючи так само «детериторизованим», звільненим від будь-яких обмежень. Відповідно до цього постійного роздроблення відбувається й постійна видозміна, адже, як пишуть Дельоз і Гваттарі – кочівник перебуває не відособлено від прогресу, а навпаки – в центрі його потоку. Таким чином, відбувається постійне переосмислення і пристосування ідей до потреб нашого сьогодення, що і є по своїй суті розвитком. Така система відносин має призвести до повної анігіляції кордонів між індивідами, тобто становлення загальної рівності, становлення і розширення загальнолюдського суспільства, повного краху структури і встановлення найповнішої індивідуальної свободи. Апогеєм цього стане падіння самої природи влади і її остаточної смерті [2; 3].

Підсумовуючи все це, можна сказати, що думки Жіля Дельоза все ж були і залишаються доволі релевантними у сучасному політологічному дискурсі. Передусім, теорія витонченого політичного управління дає нам доволі точний фокус у дослідженні механізмів влади як на регіональному, так і на національному рівнях. Це виражено у глибшому вивченні предмета, а саме: владних відносин. Старіші класичні дослідження розглядали цю проблематику, концентруючись на розгляді державного апарату: які групи інтересів

у ньому представлені, хто серед них домінує над іншими, яка структура питань порядку денного, які із них трансформуються в політичні рішення і так далі. Новітні роботи з цього питання, на які вплинув зокрема Дельоз і його колеги, до цих питань додають наприклад як закріплюються відносини владарювання-підпорядкування в системі, без якого-небудь формального цензу, як влада впливає на масу, як відбувається артикуляція і агрегування найважливіших поточних проблем, чи можливо в умовах конвенційної системи домінування інтересів визначеної меншості і якщо можливо, то чому, і подібне. Відповідно, другий підхід суттєво звужує самі дослідження, їх методології і суть, в зв'язку з чим можна отримати якнайточнішу картину досліджуваного феномена.

Другим важливим науковим доробком як Дельоза, так і решти постмодерністів є багатовимірний підхід. Вони заперечили загальні абсолютні істини, чим дали дорогу новим, геть нестандартним підходам до вивчення різноманітних об'єктів і явищ. Це підсилює креативний потенціал науковця, якого просто нічого вже не стримує, що дозволяє йому реалізовувати найбожевільніші з ідей, багато з яких можуть виявитись геніальними. Відповідно, суспільний прогрес відбувається швидше і якісніше – справжня наукова революція. Крім того, одночасне врахування кількох методів дозволяє краще оцінювати валідність отриманих результатів. Таким чином, різні методологічні і сутнісні підходи регулюють один одного, наприклад виявляючи слабкі місця в тій чи іншій теорії, поєднуються задля кращого розкриття тих чи інших аспектів предмета та доповнюють результати. На виході отримуємо чистіше знання, отримане в результаті точнішого і якіснішого розбору і аналізу. Причому це відбудеться не тільки в системі суспільних наук – будь-яка дисципліна виграє від такої плюралістичнішої парадигми.

Гарним прикладом наших слів можуть стати дослідження в «незахідних» суспільствах. Закономірності суспільного розвитку, які були перевірені сотнями років в межах Європи чи Америки, не спрацьовують тут, даючи деколи діаметрально протилежний ефект. Наприклад, факт того, що ліберальна демократія погано приживається в межах Африки чи Сходу, особливо, якщо вона нав'язана силовими методами. Класична інституційно-орієнтована політологія назве це аномалією, адже відповідні владні моделі добре функціонують в країнах Європи. Політичний аналіз, який спирається на багатовимірний підхід, скаже, що при переносі інститутів влади, були мало враховані такі фактори, як менталітет, політичні і культурні традиції, існуючі владні відносини, тобто додаткових індикаторів того, чи запрацює нова модель влади в цих умовах, не було. І доволі логічно, що володіючи цим знанням, можна із легкістю досягнути бажаних результатів.

Третій плюсік в скарбничку Жіля Дельоза – це розвиток біхевіоралізму і психологізму. Його теорія «бажання» як людського мотиватора ґрунтовно доповнила концепції Вебера і його наступників. Таким чином, збагатилась наукова спадщина людства, а пізніші дослідники цього напрямку зможуть використати його напрацювання в своїх дослідженнях

І хоча можна багато в чому не погоджуватися із творчістю цього великого французького філософа, однак не можна й заперечити потужного новаторства Жіля Дельоза і його здобутків, які збагатили політологічну науку і розвинули нову концепцію відносин державної влади і простих громадян.

Список використаної літератури

1. Постол А.А. Постмодернізм як сучасна суспільно-політична реальність. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. Випуск 42. 2010. URL: http://www.zgia.zp.ua/gazeta/VISNIK_42_8.pdf.
2. Les intellectuelles et pouvoir (бесіда з Ж. Дельозом, 4 березня 1972 року) // *L'Arc*, 49: Gilles Deleuze. 1972, 2-e trimestre. P. 3–10.

3. Горбунова Л. Номадизм як спосіб мислення та освітня стратегія. Філософія освіти 1-2 (9). 2010. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/12681/1/Gorbunova.pdf>.
4. Nietzsche et la philosophie. Paris, 1962.
5. Корецька М.А. Влада: метафізична тема в неметафізическом контексті. *Вісник Самарської гуманітарної академії. Серія «Філософія. Філологія»*. 2007. URL: <http://www.phil63.ru/vlast>.
6. Олександр Марков. Влада образів над історією: новітні інтерпретації Жиль Дельоза (Огляд) / 17/5000 *НЛО*, 108. 2011. URL: <http://magazines.russ.ru/nlo/2011/108/ma38.html>.
7. Жіль Дельоз. Суспільство контролю PostScriptum / Жіль Дельоз URL: <http://www.ji.lviv.ua/n34texts/deleuze.htm>.

ПРОБЛЕМА УКРАЇНСЬКОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ

Христина Семчук

Процес виникнення етносів, національних спільнот, націй, постійний їх розвиток є закономірним і нездоланим явищем. Останні десятиліття людської історії мають одну виразну тенденцію – посилення національної свідомості, активність етнонаціональностей в багатьох країнах світу [1]. Це прагнення національних громад не пригасає навіть в умовах інтенсивного насаджування політиками ідей міжнародної співдружності, єдиного європейського дому та глобалізації. Людські спільноти наполегливо ідентифікують власні, самодостатні й неповторні особливості духовної й матеріальної культури, роблячи акценти на її етнічній самобутності. Українознавчі наукові інституції в роки незалежності теж почали продуктивно вивчати проблему національної психології, особливості нашої ментальності [2]. Адже, щоб будувати державу, яка б відповідала особливостям вдачі, національним інтересам, треба знати і розуміти специфіку національної ментальності.

Німецький народ відомий своїм почуттям обов'язку, порядку, англійський – консервативністю, раціональністю та стриманістю. Українців називають терплячими і стійкими до найвибагливіших забаганок долі. Темою даної роботи є коротка характеристика деяких аспектів ментальності українського народу в контексті формування національної свідомості та в умовах розбудови сучасної держави. Менталітет суспільства відіграє значну роль в процесах державотворення, утвердження України як цивілізованої європейської держави. Дослідження рис, характерних українському народові, допомагає зрозуміти певні особливості політичної культури, визначити пріоритетні напрями її вдосконалення та подальшої модернізації українського суспільства.

Найголовніше завдання будь-якого народу – творити та розвивати свою національну свідомість. Українці понад тисячу років здобували власну державність. Київська Русь, Козацька держава, часи Української Народної Республіки – такої насиченої та цікавої історії державотворення годі й шукати. Український народ безумовно вміє боротися за власну державу, проте не вміє її будувати. В цьому й була завжди проблема: ми не знаємо, що робити далі з нашою незалежністю, як її зберегти, стати врешті-решт самодостатньою країною, без втручання «друзів»-сусідів та без допомоги інших країн.

«Національна вдача» або «вдача народу» – так визначив поняття «ментальність» професор Українського інституту громадознавства в Празі Н. Я. Григорієв у спеціальному виданні «Українська національна вдача»: це те спільне, що є у всіх, що їх об'єднує в один